

HUGO DE SANCTO VICTORE: *DIDASCALICON*, III. KÖNYV: „AZ OLVASÁS RENDJÉRŐL, METÓDUSÁRÓL ÉS A FEGYELEMRŐL”

NÉMETH CSABA (FORD.)

I. FEJEZET

AZ OLVASÁS RENDJÉRŐL, METÓDUSÁRÓL, VALAMINT A FEGYELEMRŐL¹

A filozófia theoreticára, practicára, mechanicára és logikára oszlik. A theoricæ theologiára, physicára, mathematicára oszlik. A mathematica arithmetícára, musicára, geometriára és astronomiára oszlik. A practica magányosra [*solitaria*], magánra [*privata*], nyilvánosra [*publica*] oszlik. A mechanica fonásra [*lanificium*], eszközkészítésre [*armatura*], hajózásra, mezőgazdaságra, vadászatra, orvostudományra, színháztudományra [*theatrica*] oszlik. A logika grammaticára és tárgyaló [*dissertiva*] <logikára> oszlik. A tárgyaló <logika> bizonyításra [*demonstratio*], valószínűre [*probabile*] és szofisztikusra oszlik. A valószínű dialecticára és rhetoricára oszlik. Ez a felosztás csak a filozófia felosztó részeit [*divisivæ partes*] tartalmazza: ezeknek a részeknek vannak még más al-osztásai is, de most elégségesek az előbbiek. Ha mindebben csupán a számra figyelsz, huszonegyet találsz; ha a fokozatokat szeretnéd összeszámolni, huszonnyolcat találsz.² E tudományoknak

¹ A fordításhoz lásd a Tanulmányok rovatban elhelyezett bevezető tanulmányt.

² A fejezet a II. könyvben már részletesen tárgyalt és elmagyarázott filozófiafelosztás sajátos összefoglalója, amelyet egy diagramm (még pontosabban: egy fagraf) leírásaként érdemes olvasnunk. A 28 „fokozatot” úgy kapjuk meg, hogy az összes fogalmat („fokozatot:” *gradus*) megszámloljuk, a főfogalom, a filozófia kivételével. A 21-et úgy kapjuk meg, „csupán a számra figyelve,” hogy a felosztásokat átugorva csak az önállóan létező tudományokat számloljuk, eképpen: *theologia* + a *mathematica* 4 tudománya + *physica* + a *practica* 3 tudománya + a *mechanica* 7 tudománya + *grammatica* + bizonyítás (*demonstratio*) + szofisztikus (ti. logika) + *dialectica* + *rhetorica* (e magyarázatért Dominique Poirelnek tartozom köszönettel). Ez a leírás annál is érdekesebb, mert míg a korban bevett gyakorlat a szemléltető diagrammok használata (filozófiai és tudományos írásokban is), a *Didascalicon* szövege (és kézíratai) sem utalnak arra, hogy Hugo szándéka szerint diagramm tartozott volna a műhöz. Hugo másik, dialógus-formában írt filozófiai tankönyvéhez (*Epitome Dindimi in philosophiam*) tartozik tudományfelosztást ábrázoló diagramm.

különböző szerzőit olvassuk;³ egyesek kezdetleges formájú, mások fejlődésben lévő, megint mások beteljesedett tudományokat gondoltak ki, és így gyakran ugyanahhoz a tudományhoz több szerző is tartozik. Közülük néhánynak a nevét lentebb fogom felsorolni.

II. FEJEZET A TUDOMÁNYOK SZERZŐIRŐL

Theologus a görögöknél Linus volt, a latinoknál Varro, a mi korunkban pedig Ioannes Scotus, az Istenre alkalmazott tíz kategóriáról <írott könyvében>.⁴ A természettant [*physica naturalis*] a görögöknél a milétoszi Thalés, a hét bölcs egyike fedezte fel, a latinoknál Plinius írta le.⁵ Az arithmetikát a szamoszi Pythagoras találta fel, Nikomachos írta meg; a latinokhoz előbb Apuleius, majd Boëthius hozta át.⁶ Ugyanez a Pythagoras alkotta meg a *Mathentetrast* is, vagyis a könyvet

³ Az „olvasás” ebben a korban és ebben kontextusban (mint majd a *Didascalicon* III, vii egyértelművé teszi) egyszerre jelent „tanítást,” „tanulást” és egyszerűen olvasást, a szöveg tanulmányozását is. A „tudomány” a fordításban az *ars* megfelelője (egyetlen kivétel a „hét szabad művészet;” Hugo az *ars* szinonímájaként használja a *disciplina* és *scientia* terminusokat is).

⁴ A *theologus* ebben a kontextusban az isten(ek)ről író szerzőket jelöli. Linus (Linos) görög kultúrhérosz, akit Ágoston (Orpheus és Musaios mellett) költőnek és *theologus*nak mond (*De civitate Dei* XVIII, xiv; ugyanakkor Remigius: In Martianum II [78.11], ed. Lutz 1, 207: „Linus poeta fuit Apollinis filius qui theologica carmina scripsit”). Marcus Terentius Varro római enciklopedista; a *theologiára* adott tipológiáját (*civilis, naturalis* és *mythica* [vagy másképp: *poetica* vagy *fabulosa*]) a középkor Ágoston összefoglalásából (*De civitate Dei* VI) ismerte. A kortárs referencia („Ioannes Scotus de decem categoriis in Deum”) Eriugena *Periphyseonjának* első könyvére utal, ahol a szerző azt vizsgálja, hogy a 10 arisztotelészi kategóriát milyen mértékben és hogyan lehet Istenre alkalmazni (PL 122, 463–469; magyar fordításban: A természetekről [Periphyseon] I, 99–109). Megjegyzendő, hogy a *theologia* Hugo korában még leginkább a filozófiai-teológiai istentant jelenti (lásd a boëthiusi definíció átvételét: *Didascalicon* II, ii). Arra, amit manapság teológiának nevezünk, ebben a korban még a *divinitas, sacra lectio*, vagy *sacra pagina* volt a megfelelő kifejezés. A *theologus* kifejezést Hugo és kortársai jellemzően az Újszövetség szerzőire (kiváltképp János evangelistára) és tekintélyes patrisztikus szerzőkre (mint Ágoston, Areopagita Dénes, Nazianzoszi [Teológus] Gergely) használták, önmagukra jellemzően nem.

⁵ A Thalés-hivatkozás forrása Isidorus: *Etymologiae* II, xxiv, 4 (*physica* alakban: PL 82, 141B); Plinius enciklopédiája a *Historia naturalis*.

⁶ Isidorus: *Etymologiae* III, ii parafrázisa (PL 82, 155A).

a quadrivium tanításáról,⁷ és ő gondolta ki, hogy az Y hasonló az emberi élethez. |⁹A musica feltalálójaként Mózes a Káintól leszármazott Tubált nevezi meg; a görögök Pythagorast, mások Mercuriust, aki elsőként alkotott tetrachordot; megint mások Linust vagy Zetust vagy Amphiónt. | A geometriáról azt mondják, legelőször Egyiptomban találták fel; a görögök között ennek legjobb szerzője Eukleidész volt. Az ő művészetét Boëthius hozta át hozzánk.¹⁰ Eratosthenész is igen tudós volt geometriában, aki a föld területét fedezte fel. Egyesek azt mondják, hogy Noé fia Kám találta fel elsőként az asztrológiát. ¹¹Elsőként a káldeusok tanították az asztrológiát, a születés figyelembevételével; Josephus <Flavius> viszont azt állítja, hogy először

⁷ *Pythagoras Matentetradem fecit*. Buttimer kritikai kiadásának főszövegébe a „Mathen tetrados” alakot helyezi, a kéziratok egybehangzó „Matentetradem” olvasata helyett (ezt a német fordító, Thilo Offergeld teszi szóvá: Studienbuch, 218, n. 9); ez a helytelen alak hagyományozódik a szakirodalomban és a francia, román és spanyol fordításokban is. Taylor (és utána Offergeld) helyreállítja a „Matentetradem” alakot, és rámutat forrására. Martianus írja azt, hogy „Pythagoras nem hallgatta el *mathen tetraden*” (*De nuptiis* II, n. 107); a „mathē tetras” körülbelül „négyesség-tanítást” jelent (ez a kontextusban a négyes számhoz kötődő aritmetikai spekulációkat jelent). Remigius kommentárjában a kifejezés jelentése már „négy<szer>es tanítás” (*doctrina quaternaria*), ami a „teljes tanítást” kiadó quadrivium tudományait jelenti („<Pythagoras> arithmeticae repertor fuit, qui non tacuit mathen tetraden id est doctrinam quaternariam. Omnis enim doctrinae perfectio in quattuor artibus continetur: arithmetica, geometria, musica, astronomia. Hoc est illud quadrivium sine quo nulli proponitur philosophandum.” In *Martianum* II [44.20], ed. Lutz 1, 150). Hugo ezt parafrázeálja itt, megfeleltetve a (szóbeli) tanítást egy könyv megalkotásának. Hugo saját értelmezésében ugyanakkor a „négyes tanítás” összekapcsolja a szent négyes számot, a test és a lélek „négyességeit” (lásd *Didascalicon* I, xi és II, iv–v) és Hugo saját négyes tudományfelosztását is. Ez az összefüggés explicitebb az *Epitome Dindimiben*: „Primas ac principales philosophie partes quatuor esse prisca auctoritas diffiniuit, pro quo quaternarium anime nostre attributum iurisiurandi sanctione uenerari instituit.” *Epitome*, 108.

⁸ Remigius: In *Martianum* II [43.15], ed. Lutz 1, 147. A magyarázat: „az Y betű egy kis vesszőből indul ki, és kétfelé ágazik: így az emberi természet a gyermekkorban egyszerű, és nehéz megragadni, hogy majd jó vagy rossz útra tér; serdülőkorban viszont már vagy az erényeket választja, amit a jobboldali, rövidebb és keskenyebb vessző jelöl, vagy a vétkek felé hajlik, amit a baloldali, szélesebb <ti. vessző> jelöl.” A görög maiuscula Y efféle morális magyarázata az etikai irodalom egyik közhelyévé vált.

⁹ Isidorus: *Etymologiae* III, xvi, 1 (PL 82, 163B), kivonatosan. Isidorus itt a Ter 4, 21-re utal (a névalak a középkorban „Tubal” és „Jubal” között ingadozik).

¹⁰ Boëthius fordítását az *Elemekből* említi kortársa, Cassiodorus is (*Institutiones* II, vi, PL 70, 1213D), de abból Hugo kortársai már csupán töredékes részfordításokat ismerhettek.

¹¹ A Nimród- (Nemroth)-hivatkozás kivételével Isidorus: *Etymologiae* III, xxv–xxvi átvétele (PL 82, 169C–170A). Ptolomaeus alakja kontamináció: az alexandriai csillagász Claudius Ptolemaios olvad össze vélhetően (a *Didascalicon* IV, vii-ben szereplő) Ptolemaios Philadelphos királlyal. Nimród esetében a sajátos megfogalmazás („sub cuius nomine etiam astronomia invenitur”) érthetővé válik, ha tudunk a *Liber Nemroth de astronomia* nevű könyv létezéséről. Ez egy diagrammokkal illusztrált tanító dialógus Nemroth, az astronomia feltalálója, valamint tanítványa, Ioanton között, ami a XI. században már létezett és ismert volt (Guillelmus de

Ábrahám tanította asztrológiára az egyiptomiakat. Az astronomiát Ptolomeus, Egyiptom királya helyesbítette: ő kánonokat is alkotott, amelyek segítségével a csillagok pályáját meg lehet találni. Egyesek azt mondják, hogy az óriás Nimród [*Nemroth*] volt a legnagyobb asztrológus, akinek a neve alatt astronomiát is találunk. A görögök azt mondják, hogy ezt a tudományt korábban már Atlas kitalálta; ezért is mondják, hogy ő tartja az égboltozatot.]

Az ethica feltalálója Sókratés volt, amiről 24 könyvet írt a pozitív igazságosság-nak megfelelően. Ezután tanítványa, Platón írt sok könyvet az államról mindkét – tudniillik a természeti és a pozitív – igazságosságnak megfelelően.¹² Ezután Tullius <Cicero> az Állam könyveit latin nyelven adta vissza. A szintén filozófus Fronto írta a *Strategematon*, vagyis *Katonai kellemesség* <című> könyvet.¹³

A mechanikának különböző szerzői vannak. Elsőként az Ascra-béli Hésiodos foglalkozott a mezői dolgok leírásával a görögöknél, aztán pedig Démokritos; a karthágói Magnus 28 kötetben szintén megírta a mezőgazdaság tudományát.¹⁴ A rómaiaknál elsőként Cato tanított a mezőgazdaságról, amit később Marcus Terentius csiszolt tovább. Vergilius is írt *georgicát*, aztán Cornelius <Celsus> és Iulius Atticus; Aemilianus a jeles szónok, másképpen Columella, aki e tudomány minden részét összefoglalta.] Vitruvius is írt az építészetről, Palladius a mezőgazdaságról.¹⁵

Conchis is felhasználta). A részletekért lásd Isabelle Draelants kutatásait: *Le Liber Nemroth de astronomia*, és ‘*Depingo ut ostendam, depictum ita est expositio.*’

¹² A pozitív és természeti igazságosság (*positiva iustitia* és *iustitia naturalis*) közötti különbségtélt Calcidus *Timaios*-kommentárjában találjuk (pars I, v–vi, ed. Waszink, 59): szerinte Sókratés az egyenlőséget és igazságosságot az *Állam* könyveiben az emberi viszonylatok kontextusában vizsgálta (ez a pozitív igazságosság), míg a *Timaios*-ban a kozmoszéban (ez a természeti). A *Didascalicon* VI, v szerint a pozitív igazságosság a morális fegyelem („disciplina morum nostrorum, id est positiva iustitia”). A két igazságosság később több XII. századi szerzőnél is megtalálható (pl. Abaelardus: *Theologia christiana* II, lii; Joannes Saresberiensis: *Metalogicon* II, *prologus*).

¹³ Fronto és a *Katonai kellemesség* átvétel Remigius kommentárjából (*De nuptiis* V, n. 432; *In Martianum* V, [213.19]: „Hic <ti. Fronto> scripsit librum *Strategematon*, id est, suavitatis militaris;” ed. Lutz 2, 69). A „katonai kellemesség” (*militaris suavitas*) latinul egyértelmű, ugyanakkor nyilvánvalóan értelmetlen kifejezés; Remigius ismerhette Sextus Iulius Frontinus munkáját, a *Liber Strategematon* (bevett latin címevel: *De re militari*) című értekezést, és összekeverhette a szerzőt a jóval ismertebb M. Cornelius Fronto rhetorral, Marcus Aurelius tanítójával (a *suavitas* továbbra is megmagyarázhatatlan marad).

¹⁴ Isidorus: *Etymologiae* XVIII, i kis kihagyással (PL 82, 597AB). „Georgica” alatt itt ne Vergilius azonos című művét értsük, hanem – a görög kifejezés jelentésének megfelelően – a „földműveléssel kapcsolatos dolgokat,” illetve az arról szóló írásművet.

¹⁵ Az Atticus- és Aemilianus-referencia tévesnek tűnik; az enciklopedista Aulus Cornelius Celsus mezőgazdasági írásai nem maradtak fent. Fennmaradt művek: Columella (*Lucius Junius Moderatus*): *De re rustica* libri XII; Vitruvius (*Marcus Pollio*) *De architectura* libri X; Palladius (*Rutilius Taurus Aemilianus*): *De re rustica* libri XIV.

¹⁶A fonást, úgy mondják, a görögöknél először Minerva mutatta meg; azt is hiszik róla, hogy elsőként ő parancsolta meg szövet <elkészítését,> elsőként ő festette meg a gyapjút, és ő fedezte fel az olajfát és az építést [*fabrica*]. Tőle tanult Daidalos, és azt hiszik, hogy ő Minervát követve készített építményt [*fabrica*].¹⁷ ¹⁸Egyiptomban pedig Ísis, Inachos lánya fedezte fel a len vetését, és ő mutatta meg, hogy abból hogyan lesznek ruhák. Ugyanott ő fedezte fel a gyapjú felhasználását is. Lybiában a gyapjú felhasználása először Ammón templomából terjedt el. | ¹⁹Ninus, az asszíriaiak királya volt az első, aki hadat viselt. | Vulcanust tartják az első kovácsnak, a szent történelem viszont Tubált.²⁰ Prométheus volt az első, aki a gyűrű használatát feltalálta, amikor a vaskarikába belenyomta a követ.²¹ A hajózást elsőként a pelazgok találták fel. A gabona felhasználását Görögországban először Ceres fedezte fel Eleusisnál, Egyiptomban Ísis; Itáliában a gabona és a liszt használatát meg a magok őrlésének és törésének gyakorlatát Pilumnus; a vetését Hispaniában Tagus. Osiris Egyiptomban fedezte fel a szőlőművelést, Liber az indiaiaknál.²² ²³Daidalos készített elsőként asztalt és széket. Egy bizonyos Apicius elsőként állította össze a konyha felszerelését, és végül, javai felélése után, ott is végezte öngyilkosként. | ²⁴Az orvostan szerzője a görögöknél Apollón volt: őt fia, Asklépios dicsőítéssel és munkával tette híressé, aki azután villámcsapástól halt meg. A gyógyítás ismerete sokáig szünetelt, és csaknem 500 éven át rejtve maradt, egészen Artaxerxés király idejéig; akkor újra napvilágra hozta Hippokratés, Asklépios fia, Koos szigetén. | ²⁵A játékok, úgy tartják, a lydektől erednek, aki Asiából érkeztek, és Tyrrenus fejedelem alatt telepedtek le Etruriában, és ott babona-vallásuk többi rítusa között a látványosságokat is bevezették; e szokást a rómaiak is utánozták, tőlük hívtak művészek segítségével, és ezért kapták a nevüket a játékok [*ludi*] a lydekről [*lydi*].

A héberek betűinek eredete, úgy hisszük, Mózesztől van, a törvény révén; a káldeusoké meg a szíreké pedig Ábrahámtól. ²⁶A latin betűket Euander anyja, Carmentis

¹⁶ Minerva: Isidorus: Etymologiae XIX, xx, 1–2 (PL 82, 683B).

¹⁷ Daidalos: Isidorus: Etymologiae X, viii, 1 (PL 82, 671D) alapján.

¹⁸ Ísis: átvétel Remigiusból: In Martianum II [67.4] és [67.1], ed. Lutz 1, 186; a hozzáadott Inachuos-referencia forrása: Augustinus: De civitate Dei XVIII, iii.

¹⁹ Ninus: Isidorus: Etymologiae XVIII, i, 1 (PL 82: 639B).

²⁰ Tubal: Ter 4, 22 a biblikus referencia, de hibás a névalak (helyesen „Tubalcain” lenne).

²¹ Prométheus: Isidorus: Etymologiae XVI, vi, 1 vagy XIX, xxxii (PL 82, 570D és 701D) parafrázisa.

²² Ísis: Martianus Capella: De nuptiis II, n. 158; Pilumnus és Tagus átvétel Remigiusból: In Martianum II [67.9] és [66.17] („Tages” alakban), ed. Lutz 1, 186; Osiris és Liber átvétel Remigiusból: In Martianum II [55.21], ed. Lutz 1, 168.

²³ Daidalos, Apicius: Isidorus, Etymologiae XX, i, 1 (PL 82, 705C), rövidítve.

²⁴ Isidorus: Etymologiae IV, iii, 1–2, kis kihagyással (PL 82, 183C).

²⁵ Isidorus: Etymologiae XVIII, xvi, 2 átrendezve (PL 82, 651B).

²⁶ Remigius-kivonat, In Martianum II [67.12], ed. Lutz 1, 187.

találta fel, akit saját nevén Nicostatának hívtak. |²⁷A szent történelmet Mózes írta meg elsőként. A pogányok közt elsőként Darés Phrygius írta meg Trója történetét, amit, úgy mondják, pálmalevelekre írt fel. Darés után Görögországban Hérodotos volt a legelső történetíró; őutána Pherecydés abban a korszakban tevékenykedett, amikor Ezsdrás a törvényt írta. | Meséket, úgy hisszük, elsőként a krotóni Alkmón talált ki.²⁸ Egyiptom a művészetek szülőanyja: innen kerültek azok Görögországba, aztán Itáliába.

Egyiptomban találták fel először a grammaticát Osirisnek, Ísis férjének idejében.²⁹ Ott fedezte fel legelőször a dialecticát Parmenidés is, aki a városokat és a tömeget kerülve nem kis időn át üldögélt egy sziklán, és így gondolta ki a dialecticát – amit ezért is neveznek „Parmenides szikláinak.” |³⁰Platón pedig mesterének, Sókratésnek halála után a bölcsesség szeretete miatt Egyiptomba költözött, és miután ott elsajátította a szabad emberhez méltó tanulmányokat, visszatért Athénba, és Akadémiában, saját majorságában, tanítványai körében a filozófia tanulmányozásával foglalkozott. | Ő adott először érveléssel foglalkozó logikát [*logica rationalis*] a görögöknek, amit aztán tanítványa, Aristotelés kibővített, tökéletesített és tudománnyá szerkesztett. Elsőként Marcus Terentius Varro fordította le a dialektikát görögről latinra; azután Cicero feltalálta a topikát.³¹ Úgy tartják, hogy a görögöknél Démostenés, a kovács fia volt a retorika feltalálója; a latinoknál Tisias, a syracusaiaknál Corax.³² Ezt <ti.

²⁷ Isidorus: *Etymologiae* I, xlii, 1–2 (PL 82, 122C–123A). A középkorban a trójai pap „Dares Phrygius” neve alatt volt ismert egy rövid latin nyelvű beszámoló Trója ostromáról (*De excidio Troiae*); a középkorban ez az V–VI. századi írás vált Trója-regények forrásává.

²⁸ Isidorus: *Etymologiae* I, xl, 1 parafrázisa (PL 82, 121B, ott „Alcmaeon” névalakkal).

²⁹ Hugo itt Remigiust parafrázeálja, forrása: In *Martianum* IV [153.1], ed. Lutz 2, 15: „Hic <ti. Parmenidés> philosophus fuit et primus apud Aegyptios artem dialecticam repperit. Erat autem solitus deserere civitates et conventus publicos et in hac rupe solus residere, ut liberius posset dialecticam meditari; unde et a Parmenide rupe Parmenidis vocata est.” Parmenides közsiklája Martianus recepciótörténetének egyik ismert és jellemző példája. A szöveg helye eleve nehezen érthető (*De nuptiis* IV, n. 330: „Haec <sc. dialectica> se educatam dicebat Aegyptiorum rupe atquin <var.: urbe atque in> Parmenidis exinde gymnasium”). Az első ismert kommentár szerint egyes filozófusok mindent hátrahagyva és egy sziklához kivonulva fedezték fel a dialektikát, a Parmenidés *nevű város* mellett („in rupe quidam philosophi omnia relinquentes in abditis locis dialecticam invenerunt,” és “parmenidis urbs Egypti”: Ms Leiden UB, Vossianus Latinus Folio 48, fol. 31r); még Eriugena is úgy tudja, hogy „Parmenides” egy *helynek* a neve (lásd In *Martianum* IV [153.2]: „Parmenides locus ubi Parmenes philosophus philosophatus est et incia huius artis repperit”, ed. Lutz, 82); Remigijs (és Hugo) ennek az elemnek az elhagyásával szövi tovább a magyarázatot. Minderről lásd Natalia Lozovsky: *Perceptions of the Past*, 138.

³⁰ Remigijs-parafrazis: In *Martianum* III [153.1], ed. Lutz 2, 16 („Socrates Platonis magister fuit, post cuius mortem Plato amore sapientiae Aegyptum demigravit, ibique perceptis liberalibus studiis Athenas rediit et apud Achademiam villam quoad vixit studiis operam dedit”).

³¹ Varro és Cicero: Remigijs-parafrazis: In *Martianum* IV [154.21], ed. Lutz 2, 19.

³² Tisias és Corax: Remigijs-parafrazis: In *Martianum* V [214.1 és [214.6], ed. Lutz 2, 69–70.

a retorikát> Aristotelés, Gorgias és Hermagoras görögül írta meg; latinra Tullius <Cicero>, Quintilianus és Titianus fordította le.³³

III. FEJEZET MELYIK TUDOMÁNYOKAT KELL KÜLÖNÖSKÉPPEN TANULMÁNYOZNI?

Mindezen fentebb előszámlált összes tudomány közül a régiek hetet sajátos módon elkülönítettek a tanulók javára tanulmányaikon belül; ezeket a többiekhez képest annyira hasznosnak látták, hogy bárki, aki ezeknek a tanítását megbízhatóan elsajátította, utána a többi megismerésére inkább jut el vizsgálódással és gyakorlással, mint <a tanítást> hallgatva. <Ezek> ugyanis a legjobb eszközök és alapvetések [*rudimenta*], amelyek a lélek számára utat készítenek a filozófiai igazság teljes ismeretéhez. Erről kapta a nevét a trivium és a quadrivium, azért, mert az eleven lélek általuk mint valamiféle utakon [*viis*] keresztül lép be Sophia rejtekeibe. Abban az időben senkit sem tartottak méltónak a „mester” [*magister*] névre, aki nem tudta tanítani ennek a hétnek a tudásanyagát [*scientiam*]. Pythagorasról is azt olvassuk, hogy tanítása [*studii*] során ezt a szokást úgy tartotta meg, hogy a hetedik esztendő végéig (ez ugyanis a hét szabad művészet számának felel meg) a tanítványai közül senki nem merte megkérdezni az értelmét annak, amit elmondott, hanem megbíztak a mester szavában, mindaddig, amíg mindent nem hallottak, és így már maguktól meg tudták találni mindannak értelmét.³⁴ Olvassuk, hogy némelyek ezt a hetet olyan nagy erőfeszítéssel sajátították el, hogy az összeset emlékezetükben tartották – olyanképpen, hogy azután bármilyen írást vettek a kezükbe, bármilyen megoldásra vagy bizonyításra váró feladatot adtak fel, a kérdéses dolog eldöntéséhez a vonatkozó szabályokat és érveket nem könyvek lapozgatásával keresték, hanem szívükben minden azonnal készen állt számukra.

Ezért is van az, hogy annak idején annyi volt a bölcs, hogy többet írtak annál, mint amit mi elolvashatnánk. A mi tanulóink [*scholares*] pedig nem akarják vagy nem tudják a megfelelő metódust [*modus*] megtartani a tanulásban, és ezért is

³³ Isidorus: *Etymologiae* II, ii, 1 parafázisa (PL 82, 124D), a Titianus-hivatkozás kivételével. Ilyen szerzőtől nem ismert retorika-elméleti munka.

³⁴ A Hugo előtti források (pl. Seneca: *Epistulae morales* 52, 10; Jeromos: *In Ecclesiasten* 3, 6; Eusebius: *Historia ecclesiastica* IV, vii, 7; Beda: *In epistulam Jacobi* 1) utalásaikban egybehangzóan öt évnnyi hallgatást említenek. A hét ars-nak megfelelően hétévnnyi hallgatás Hugo fikciója, amit később (1147–1149) Guillelmus de Conchis is továbbörökít: „constitutum erat discipulum septem annis audire et credere, octauo demum interrogare” (*Dragmaticon* I, prologus, 3; CCCM 152, 4).

találunk tanulókat [*studentes*] sokat, bölcset keveset. Én azonban úgy látom, hogy nem kisebb gondot kell az olvasóra fordítani, nehogy fáradtságát haszontalan tanulmányokra fordítsa, nehogy langyos maradjon a jó és a hasznos akarásában. Rossz a jót hanyagul cselekedni; rosszabb a sok fáradtságot hiába elpazarolni. Mivel azonban nem mindenki lehet meg az a belátás, hogy megértse, hogy számára mi használ, ezért röviden jelezni fogom az olvasónak, hogy szerintem mely írások a hasznosabbak, azután pedig a tanulás metódusáról is hozzáfűzök pár dolgot.

IV. FEJEZET AZ ÍRÁSOK KÉT FAJTÁJÁRÓL

Két fajtája van az írásoknak. Az első fajtába azok <az írások> tartoznak, amelyeket tulajdonképpen értelemben „tudományoknak” [*artes*] nevezünk. A második fajtához azok tartoznak, amelyek a tudományok függelékei [*appendicia artium*]. Tudományok azok, melyeket a filozófia alá sorolunk, vagyis amelyek tárgya a filozófia egy biztos és jól meghatározott részterülete [*pars*], mint <például> a grammatica, a dialectica és a többi hasonló.

A tudományok függelékei azok, amelyek csupán hozzátartoznak a filozófiához, vagyis amelyek valamely filozófián kívüli tárggyal foglalkoznak. Olykor azonban elszórtan és zavarosan mégis tárgyalnak a tudományokból kiszakított <témákat>, illetve – amennyiben egyszerű az elbeszélés – utat készítenek a filozófiához. Ilyen a költők összes verse [*carmina*], mint például a tragédiák, komédiák, satírák, a hősi és a lírai meg a jambikus <versek> és egyes tanító <költemények> [*didascalicae*], továbbá a mesék és a történetek [*historiae*] is, de azoknak az írásai is, akiket manapság filozófusoknak szoktunk nevezni, akik megszokták, hogy a rövid témát is a szavak hosszadalmas rejtvényeivel nyújtják el, vagy hogy különböző dolgokat is egymásra hányva, mintegy sok színből és formából, egyetlen képet alakítsanak ki. Jegyezd meg jól a megkülönböztetést, amit neked tettem: a tudományok és a tudományok függelékei két <külön> dolog. De ezek között oly nagynek tűnik számomra a távolság, mint <a költő> mondja, „amennyivel a hajlékony fűz kevesebb a hamvas olajfánál, a szerény macskagyökér a vörös rózsáknál”³⁵ – eképpen bárki, aki a tudáshoz szeretne eljutni, ha a tudományokban <rejlő> igazságot már elhagyta, és bele akarna bonyolódni a többibe, tárgyat sokat (hogy azt ne mondjam, végtelent) talál fáradozásaihoz, és gyümölcsöt keveset. A tudományok végül is képesek a függelékeik nélkül tökéletessé tenni az olvasót, azok viszont a tudományok nélkül semmit sem adnak hozzá a tökéletesedéshez – különösen amikor nincs bennük semmi kívánatos, amivel magukhoz csálhatnak az olvasót, azt kivéve, amit a tu-

³⁵ Vergilius: *Eclogae* V, 16–17.

dományokból vettek át és alakítottak önmagukhoz; és nem is keres bennük senki se mást, mint ami a tudományokhoz tartozik.

Ezért látom úgy, hogy először azokkal a tudományokkal kell foglalkozni, amelyek mindennek az alapvetését magukba foglalják, és <akkor> feltárul a tiszta és egyszerű igazság – különösen azzal a héttel, amelyeket fentebb említettem, melyek az egész filozófiának a segédeszközei. Azután, ha van ráérő idő, olvassuk a többbit, mert olykor nagyobb élvezetet adnak a komoly dolgokhoz kevert mulatságos dolgok, és a jót értékesse teszi ritkasága. Így a mesébe ágyazottan megtalált mondanivalót [*sententia*] olykor mohóbban ragadjuk meg.

Mindazonáltal a hét szabad művészetben található meg minden tudomány [*doctrina*] fundamentuma; ezeket kéznél kell tartanunk, minden egyéb tudomány előtt, ugyanis nélkülük semmit nem szokott (vagy nem is képes) a filozófiai tudomány [*disciplina*] megmagyarázni vagy meghatározni. Ezek pedig úgy függenek össze egymással és kölcsönösen úgy igénylik egymás elveit, hogy ha akárcsak egy is hiányzik, akkor a többi nem képes filozófussá tenni az embert. Ezért tévednek szerintem azok, akik figyelmen kívül hagyva ezt a fajta összefüggést a <szabad> művészetek közt, némelyeket közülük kiszemelnek maguknak, és azt képzelik, hogy ezekben tökéletessé válhatnak, miközben a többbit érintetlenül hagyják.

V. FEJEZET

MINDEN TUDOMÁNYNAK MEG KELL ADNI A MAGÁÉT

Létezik azonban egy másik, csaknem ugyanilyen nagy hiba is, amit mindenképpen el kell kerülnünk. Vannak ugyanis olyanok, akik bár semmit sem hagynak el aból, amit olvasni kell [*legenda*], mégsem képesek megadni minden tudománynak a magáét, hanem mindegyik esetében az összeset tanítják [*legunt*].³⁶ A grammatica keretében a szillogizmusok elméletéről vitatkoznak, a dialectica keretében az esetvégződéseket kutatják, és ami még nevetségesebb, a cím <ürügyn> csaknem

³⁶ A fejezetben a túlzásai miatt kritizált tanítási módszer, mint Taylor is jelzi, a „chartres-i iskola” mestereit jellemezte, bár a *Didascalicon* írásakor (az 1120-as években) ez Chartres-i Bernátot (Bernardus Carnotensis) és talán Guillelmus de Conchist (Guillaume de Conches) jelentette. A fejezet a grammatica oktatásának metodológiáját tematizálja (nem véletlenül lesz ez a „tudománynak megfelelő tárgyalás” szemléltető példája). A grammatica tanulása az iskolai oktatás belépő szintjét jelentette; Bernát ezt az *auctorok* szövegmagyarázata segítségével végezte – erről részletes beszámolót ad Joannes Saresberiensis, megemlítve, hogy őt magát is így tanította mestere, a Bernát-tanítvány Guillelmus de Conchis (Guillaume de Conches): *Metalogicon* I, xxiv (PL 199, 854C–856A, magyar fordításban: *Metalogicon*, 90–93). Hugo a saját pedagógiai elveit követve viszont egy rövid, dialógus-formájú tankönyvet írt erre a célra (*De grammatica dialogus*). Jellemző módon a chartres-i iskola munkássága túlnyomórészt szövegmagyarázat.

a teljes könyvet tanítják, és alig jutnak el az *incipit*hez a harmadik előadással. Az ilyenek nem másokat tanítanak, hanem saját tudásukat fitogtatják. De bárcsak mindenkinek olyannak mutatkoznának meg, mint nekem! Figyeld meg, mennyire torz ez a szokás, hiszen minél inkább felhalmozod a felesleges dolgokat, annál kevésbé tudod megragadni vagy megtartani a hasznosakat.

Minden tudomány [*ars*] esetében két dolgot kell tehát leginkább megkülönböztetni és elkülöníteni. Az egyik: hogyan kell az adott tudományt tárgyalni; a másik: hogyan kell a tudomány elveit más dolgokra alkalmazni. Két <külön> dolog a tudományt tárgyalni és <valamit> a tudománynak megfelelően tárgyalni. Például „a tudományt tárgyalni:” a *grammaticát* tárgyalni; „a tudománynak megfelelően tárgyalni:” a *grammaticának* megfelelően [*grammaticae*] tárgyalni <valamit>. Különlítsd el ezt a két dolgot: „a *grammaticát* tárgyalni” és „a *grammaticának* megfelelően tárgyalni.” A *grammaticát* tárgyalja az, aki a hangokra vonatkozó szabályokat és az ehhez a tudományhoz tartozó tanításokat [*praecepta*] tárgyalja; a *grammaticának* megfelelően tárgyal <valamit> mindenki, aki szabályosan beszél vagy ír. A *grammatica* tárgyalása csupán egyes írásokhoz illik, mint Priscianus, Donatus, Servius;³⁷ a *grammaticának* megfelelő tárgyalásmód viszont mindenkihez.

Amikor tehát valamelyik tudományról beszélünk, kiváltképp amikor tanítunk (amikor is mindent rövidre kell fognunk és közérthetővé kell tennünk), akkor be kell érni azzal, hogy azt magyarázzuk el, amiről beszélünk, minél érthetőbben és rövidebben, nehogy a tárgyhoz nem kapcsolódó gondolatmeneteket szaporítsuk, nehogy inkább csak összezavarjuk, mintsem építsük az olvasót. Nem kell mindent elmondanunk, amit el tudunk mondani, nehogy kevésbé hasznosan mondjuk el azt, amit el kell mondanunk.

Végezetül: minden egyes tudományban azt keresd, ami sajátosan hozzá tartozik. Azután, amikor majd a tudományokat olvasod és vitatkozás, valamint összehasonlítás révén meg fogod ismerni, hogy mindegyiknek mi a sajátossága, akkor majd szabad lesz az egyes tudományokhoz tartozó elveket [*rationes*] átvinni egyikről a másikra, és az őket összevető megfigyelés révén kutatni azokat a dolgokat, amelyeket korábban kevésbé értettél. Ne sokasítsd meg a kitérőket, amíg nem ismerted ki az ösvényeket. Magabiztosan fogsz futni, amikor már nem félsz a tévedéstől.

³⁷ Priscianus, Donatus és Servius késő antik grammatikusok, munkáik (sorra: Priscianus: *Institutiones*; Donatus: *Ars maior* és *Ars minor*; Servius: kommentárok Donatushoz) referenciamunkaként szolgáltak a korban (lásd *Didascalicon* II, xxix).

VI. FEJEZET

MI SZÜKSÉGES A TANULÁSHOZ?

Három dolog szükséges a tanulók számára: természet, gyakorlás, fegyelem [*disciplina*]. A természettel kapcsolatban arra ügyelünk, hogy könnyen értse meg a hallottakat, és a megértett dolgokat biztosan megőrizze; a gyakorlással kapcsolatban arra, hogy fáradtsággal és szorgalommal kiművelje természetes képességét [*sensus*]; a fegyelemmel kapcsolatban arra, hogy dicséretes módon élve az erkölcsöt összekapcsolja a tudománnyal. E három mindegyikéről megemlítünk néhány dolgot, bevezetés gyanánt.

VII. FEJEZET

A TERMÉSZET KAPCSÁN AZ ÉRTELEMI KÉPESSÉGRŐL

Azok számára, akik sok fáradságot fordítanak a tanulásra, szükséges, hogy bőségesen legyen értelmi képességük [*ingenium*] és emlékezetük. E két dolog minden törekvés és tudomány [*studium et disciplina*] esetében aképpen kapcsolódik össze, hogy ha hiányzik egyikük, a másikat senki sem lesz képes tökéletességre juttatni – ahogyan haszontalan a gazdagság, ha nincs megőrizve, és hiába őrzi a raktárat az, akinek nem volt mit félretennie. Az értelmi képesség megtalálja a bölcsességet, az emlékezet pedig megőrzi. Az értelmi képesség a természettől a lélekbe helyezett erő, amely önmagától működik [*per se valens*]. Az értelmi képesség a természettől ered, a használattól fejlődik, a mértéktelen munkától eltompul, és a megfelelő edzéstől élesedik. Ezért mondta valaki ugyancsak választékos módon: „Azt akarom, kíméld magad már; fásasztó a pergamen, szaladj a jó levegőn.”³⁸ Két dolog edzi az értelmi képességet: az olvasás és az elmélkedés. Az olvasás az, amikor az írott dolgok alakítanak minket, szabályok és előírások [*praecepta*] révén. Három fajtája van az olvasásnak: a tanítóhoz tartozó, a tanulóhoz tartozó, és az egyedül vizsgálódóhoz tartozó. Azt mondjuk ugyanis: „neki olvasom a könyvet,” „tőle tanulom a könyvet,” és „olvasom a könyvet.”³⁹ Az olvasás kapcsán leginkább a rendet és a módot [*modus*] kell megfontolnunk.

³⁸ Ismeretlen a forrás.

³⁹ Az „olvasás” egyetlen terminusa (*legere*, ill. *lectio*) a *Didascalicon* megírásakor (az 1120-as évtizedben) három különböző tevékenységet jelöl – az egyéni olvasás, tanulmányozás mellett a „neki olvasom a könyvet” a tanítást, a „tőle tanulom” (szó szerint: „tőle olvasom,” *ab illo lego*) a tanítótól való tanulást jelenti. 1159-ben Joannes Saresberiensis már arról tudósít (*Metalogicon* I, xxiv), hogy a tanításra a *lectio* helyett a *praelectio* szót használják.

VIII. FEJEZET AZ OLVASÁS RENDJÉRŐL

Más rend figyelhető meg a tudományokban (mintha azt mondanám: „a grammatica régebbi a dialecticánál,” vagy „az arithmetica előbbi a zenénél”); más a könyvekben (mintha azt mondanám: „a *Catilina* megelőzi a *Iugurthát*”),⁴⁰ más az elbeszélésben (ami az egymásra következésben [*in continua serie*] áll); más a magyarázatban. A tudományokon belüli rendet a természet adja, a könyvekben lévőt a szerző személye vagy a tárgy, az elbeszélésben lévőt az elrendezés, ami kétféle: természetes (vagyis amikor a dolgot abban a rendben beszéljük el, ahogyan az történt) és mesterséges (vagyis amikor a később megtörtént dolgot előbb beszéljük el, és később mondjuk el a korábit). A magyarázatban a rendet a vizsgálódás szabja meg. A magyarázat három dolgot tartalmaz: a betűt [*littera*], az értelmet [*sensus*], a *sententiát*.⁴¹ A betű a mondatrészek [*dictiones*] megfelelő elrendezése, amit szerkezetnek [*constructio*] is nevezünk. Az értelem az a könnyen felfogható és nyílt jelentés [*significatio*], amelyet a betű a felszínén hordoz. A *sententia* az a mélyebb értelem [*intelligentia*], melyet csak magyarázat vagy értelmezés segítségével lehet megtalálni. Ezek esetében az a rend, hogy előbb a betűt, aztán az értelmet, aztán a *sententiát* kell keresni; ha ez megtörtént, akkor teljes a magyarázat.

IX. FEJEZET AZ OLVASÁS METÓDUSÁRÓL

Az olvasás módszere [*modus*] a felosztásban áll.⁴² Minden felosztás a véges dolgoktól indul ki, és a végtelenek felé halad előre. Minden véges dolog ismertebb és a tudomány számára megragadhatóbb; a tanítás pedig az ismertebb dolgoktól indul ki, és ezeknek ismerete által hatol el a rejtőző dolgok megismeréséig. Továbbá: az ész segítségével (amihez sajátlagosan tartozik hozzá a felosztás <aktusa>) vizsgálá-

⁴⁰ A *Catilina* és a *Iugurtha* Sallustius két történetírói művének (*De coniuratione Catilinae* és *De bello Iugurthino*) közkeletű rövid neve; a hagyományosan együtt másolt két írást a Karoling kortól iskolai olvasmányként használták. A „*Catilina* megelőzi *Iugurthát*” nem jelenthet kronológiai sorrendet (időben a Jugurtha-féle háború előzte meg a Catilina-összeesküvést), a kódexekben viszont ez volt a két mű szokásos másolási sorrendje (Dominique Poirének köszönöm ezt az információt).

⁴¹ A *littera-sensus-sententia* tárgyalása később a Biblia-értelmezés kapcsán tér vissza: *Didascalicon* VI, viii–xi.

⁴² A felosztást (*divisio*) Hugo jobban megvilágítja a *Didascalicon* végén (VI, xii): „Az olvasás módszere a felosztásban áll; a felosztás tagolással (*partitio*) és vizsgálódással (*investigatio*) megy végbe. Tagolással osztunk fel, amikor az összekeveredett dolgokat elkülönítjük egymástól. Vizsgálódással osztunk fel, amikor a rejtett dolgokat tárjuk fel.”

lódunk akkor, amikor az egyetemes <fogalmaktól> a felosztás és az egyes dolgok természetének vizsgálata által leereszkeünk a részlegesekekhez. Ugyanis minden egyetemes fogalom meghatározottabb az alá tartozó részlegesekeknél. Amikor tehát tanulunk, azokból kell kiindulnunk, amik ismertebbek és meghatározottabbak és átfogóbbak, s így kell, apránként ereszkedve, valamint a felosztás által az egyeseket elkülönítve, vizsgálnunk az alájuk tartozó dolgok természetét.

X. FEJEZET AZ ELMÉLKEDÉSRŐL

Az elmélkedés [*meditatio*] vissza-visszatérő gondolkodás megfontolással, amely okot és eredetet, módot és hasznosságot kutat okosan minden egyes dologgal kapcsolatban.⁴³ Az elmélkedés az olvasásból veszi kiindulópontját [*principium*], de mégsem köti meg az olvasás egyetlen szabálya vagy előírása sem. Élvezi ugyanis, hogy egyfajta szabad téren fut át, ahol tekintetét szabadon fordítja a szemlélt igazság felé, valamint hogy a dolgok okai közül futólag hol ezeket, hol azokat érinti meg, hol pedig a mélységekbe is behatol, nem hagy meg semmit bizonytalannak, homályosnak.

A tanítás [*doctrina*] kiindulópontja tehát az olvasásban, beteljesedése az elmélkedésben van: hogyha valaki már jobban megtanulta ezt szeretni, és gyakrabban szán rá időt, az <elmélkedés> igen derüssé teszi az életet, és a legnagyobb vigaszt nyújtja a viszontagságok közepette. Ugyanis leginkább ez <az elmélkedés> az, ami a lelket elválasztja a földi cselekvések morajlásától, és ebben az életben is valamiképpen ízelítőt ad az örök nyugalom édességéből. És amikor már a teremtett dolgok által megtanulta keresni és érteni azt, aki mindeneket teremtett,⁴⁴ akkor a lelket egyaránt tanítja tudománnyal és árasztja el örömmel; ezért van az, hogy az elmélkedésben igen nagy élvezetet találunk.

Három fajtája van az elmélkedésnek: egyik az erkölcsök megfontolásában, másik a parancsolatok vizsgálatában, a harmadik az isteni művek vizsgálatában áll. Erkölcsök – a bűnökben és az erényekben. Isteni parancsolat – egyik utasít, másik ígér, harmadik elrettent. Isten műve – az is, hogy a hatalom teremt, az is, hogy a bölcsesség kormányoz, az is, hogy a kegyelem együttműködik.⁴⁵ Hogy mindezek mennyire csodálatra méltóak, mindenki annál jobban tudja, minél figyelmesebben szokott elmélkedni Isten csodálatos dolgai felett.

⁴³ Az elmélkedésről mint sajátos gondolkodási mintázatról Hugo részletesebben ír a *De meditatio* című értekezésében.

⁴⁴ Róm 1, 20.

⁴⁵ Hugo *De tribus diebus* című értekezése ennek a hármasságnak a megmutatkozását tárgyalja a teremtett világban.

XI. FEJEZET AZ EMLÉKEZETRŐL

Az emlékezetről itt azt tartom a legfontosabbnak megemlíteni, hogy amiképpen az értelmi képesség felosztás segítségével kutat és talál, úgy az emlékezet az egybe-
gyűjtés segítségével megőrizz.⁴⁶ Szükséges tehát, hogy amit tanulva felosztottunk,
azt az emlékezetre bízva összegyűjtsük. Az összegyűjtés azt jelenti, hogy azokról
a dolgokról, amelyekről bővebben írtak vagy vitatkoztak, rövid és kivonatos
summázatot [*summa*] – amit a régiek *epilogus*-nak, vagyis az elhangzottak rö-
vid összefoglalásnak [*recapitulatio*] neveztek – állítunk össze. Ugyanis minden
témakifejtésnek van valami alapgondolata [*principium*], amin a dolog egész ér-
vényessége [*rei veritas*] és a tárgyalás lényege [*vis sententiae*] nyugszik, és amire
minden egyéb irányul. Ennek <az alapgondolatnak> a kutatása és megfontolása
az összegyűjtés. Egyetlen forrás van és sok patakág: miért a meder kanyarulatait
követed? Ragadd meg a forrást, és tiéd az egész. Ezt azért mondom, mert az emberi
emlékezet erőtlen és örül a rövidségnek; valamint ha sokra oszlik szét, kisebb lesz
az egyes dolgokban. Tehát minden tanításból össze kell gyűjtenünk valami rövid
és bizonyos dolgot, amit az emlékezet ládácskája [*arcula*] teszünk félre, ahonnan
később, amikor a dolog úgy kívánja, elővehetjük a féltettet. Szükséges, hogy ezt
is gyakorta ismételjük, és az emlékezet gyomrából gyakorta visszakerődzzük a
szájpadláshoz,⁴⁷ nehogy a hosszú kihagyás miatt elkopjon. Ezért kérlek, olvasó,
hogy ne örülj túlságosan, ha sokat olvasol; csak ha sokat értesz belőle – és ha nem
csupán érted, hanem meg is tudod őrizni. Máskülönben sem az olvasásnak nem
lehet sok haszna, sem a megértésnek. Ezért említtem megint, amit fentebb mondtam,
hogy azoknak, akik a tanulással [*doctrina*] foglalkoznak, szükségük van értelmi
képességre [*ingenium*] és emlékezetre.

⁴⁶ Hugo a *Chronica* bevezetőjeként másolt kis mnemotechnikai értekezésében (De tribus ma-
ximis circumstanciis rerum, ed. Green) részletesebb magyarázatot ad (valamint gyakorlati
útmutatásokat is a memorizáláshoz). Ott az emlékezetre (mint egyfajta tagolt tárolóhelyre)
használt képei a rekeszekkel tagolt láda és a belső zsebekkel ellátott pénzeszsák.

⁴⁷ Taylor (Didascalicon, 214) találó megjegyzésével „image unhappily borrowed from Augustine,”
forrása: De Trinitate XII, xxiv, 23 (PL 42, 1011A).

XII. FEJEZET A FEGYELEMRŐL

Egy bölcs mondta, amikor a tanulás metódusáról és formájáról kérdezték: „alázatos elme, kutatókedv [*studium quaerendi*], nyugodt élet, csendes vizsgálódás [*scrutinium*], szegénység: ezek szokták sokaknak feltárni az olvasnivaló homályosságait.”⁴⁸ Gondolom, hallotta a mondást: „Az erkölcsök ékesítik a tudományt,”⁴⁹ és azért adta hozzá az olvasásra vonatkozó útmutatásokhoz [*praecepta*] az életmódra vonatkozó útmutatásokat, hogy az olvasó mind a saját életmódját, mind a tanulmányainak a keretét [*ratio*] megismerje. Nem illeti dicséret az olyan tudást, amit szemérmetlen élet szeplősít. Ezért is kell a tudást keresőnek erősen odafigyelnie, nehogy a fegyelmet [*disciplina*] elhanyagolja.⁵⁰

XIII. FEJEZET AZ ALÁZATOSSÁGRÓL

A fegyelem kezdete az alázatosság. Noha ennek sok példája van, közülük ez a három tartozik kiváltképpen az olvasóhoz: először, hogy semmiféle tudást, semmiféle írást ne tartson hitványnak; másodsor, hogy senkitől se szégyelljen tanulni; harmadszor, hogy miután megszerezte a tudást, ne nézze le a többieket.⁵¹

Sokakat megcsal az, hogy idő előtt akarnak bölcseknek látszani. Emiatt ugyanis egyfajta felfuvalkodott kevélységre ragadtatják magukat, hogy már azt is színlelni kezdik, amik ők <még> nem, és azt is szégyellni <kezdik,> amik; és távolabb kerülnek a bölcsességtől azzal, hogy nem azt akarják, hogy bölcsek legyenek, hanem hogy bölcsnek tartsák őket. Sok ilyet ismerek, akiknek ugyan még alapvető ismereteik is

⁴⁸ Ugyanezt a verset később idézi Joannes Saresberiensis is (Policraticus VII, xiii) és Chartres-i Bernátnak tulajdonítja.

⁴⁹ Ismeretlen a forrás.

⁵⁰ Hugo innen kezdve rájátszik a latin *disciplina* szó kettős jelentésére: míg idáig a szó „tudomány” (ill. „tudományterület”) jelentése volt fontos, innen kezdve a „fegyelem” jelentésen van a hangsúly. Hugo célkitűzése éppenséggel ennek a szójátéknak a megvalósítása, a helyes erkölcsök és a tudás összekapcsolása (*Mores ornant scientiam*: a <jó> erkölcsök ékesítik a tudományt).

⁵¹ A fejezet kezdőszavai („Principium autem disciplinae humilitas est”) a Péld 9, 10-re játszanak rá: *Principium sapientiae timor Domini* („A bölcsesség kezdete az istenfélelem”). A szakirodalom és a fordítások többsége a fejezet több pontján (vagy annak egészében) is Abaelardusra irányuló kritikát érzékel. A neki tulajdonított *Historia calamitatum* első fejezetei beszélik el a becsvágyó és arrogáns fiatal Abaelardus konfliktusait a korai XII. század olyan tekintélyes iskolavezetőivel, mint Guillelmus Campellis (Guillaume de Champeaux, a Szent Viktor alapítója) és Laoni Anselmus – elhallgatják viszont (egyébként jól dokumentált) viszályát egy őket megelőző, harmadik tanárával, Roscellinusszal. Magyar nyelven lásd: Szerencsétlenségeim története.

hiányzanak, mégis csupán a legfőbb dolgok iránt méltóztatnak érdeklődni, és azt képzelik, hogy pusztán attól nagyokká válnak, ha a nagyoknak és a bölcseknek az írásait olvasnák vagy szavait hallgatnák. „Mi láttuk őket” – mondják. „Olvastunk tőlük. Ők gyakran szoktak hozzánk szólni. Ők, a legnagyobbak, a híresek ismernek minket.” De bárcsak senki sem ismerne engem, és én mindent ismernék! Ti azzal dicsekedtek, hogy láttátok Platont, és nem azzal, hogy megértettétek. Gondolom, számotokra méltatlan dolog, hogy ezután engem hallgassatok. Nem vagyok Platon, és nem is érdemeltem ki, hogy Platont lássam. Nektek elég. Magából a forrásából ittatok a filozófiának, de bárcsak még most is szomjaznátok! A király aranypohár után cserépedényből iszik. Mit szégyenkeztek? Platont hallgattátok, hallgassátok Chrysispost is. Azt mondja a közmondás: „Amit te nem tudsz, tudja talán a kis számár.”⁵² Senkinek sem adatott meg, hogy mindent tudjon, viszont senki sincs, aki ne kapott volna a természettől valami sajátlagosat [*speciale*]. Az okos olvasó tehát mindent szívesen meghallgat, mindent olvas; sem írást, sem személyt, sem tanítást nem vet meg. Különbség nélkül mindenből azt keresi, amiről úgy látja, hogy hiányzik neki: és nem azt fontolja meg, hogy mennyit tud, hanem azt, hogy mennyit nem tud. Ezért mondják azt a platóni <mondást>: „Inkább akarok idegen dolgokat tisztelettel tanulni, mint a sajátjaimmal oktalanul előállni.”⁵³ Tehát miért szégyellsz tanulni, és miért nem tartasz attól, hogy tudatlan maradsz?

Az utóbbi szégyen nagyobb, mint az előbbi. Vagy mit kapkodsz a legfőbb dolgok után, miközben odalent fekszel? Fontold meg inkább, hogy képességeid mit bírnak el. A legalkalmasabban az fog a dologhoz, aki rendezetten fog hozzá. Egyesek, amikor nagyot akarnak ugrani, hasra esnek. Ne akarj tehát túlságosan sietni; eképpen gyorsabban érsz el a bölcsességhez. Mindenkitől szívesen tanuld el, amit nem

⁵² Buttimer itt kiadása főszövegébe – a kéziratokban és korábbi kiadásokban e helyütt álló *asellus* („kis számár”) helyére az egyik kéziratban előforduló (és paleográfaiilag is hasonló) *Ofellus* nevet helyezi. Következésképp a kutatók itt rendszerint egy horatiusi referenciát látnak („*Ofellus rusticus, abnormis sapiens, crassaque Minerva,*” *Satyrae* II, 2, 2–4): Buttimer óta a tanulmányok és a fordítások ezt a (kisebbségi) szövegváltozatot használják. Neil Adkin viszont joggal hívja fel a figyelmet a következőkre: a középkori közmondás-repertóriumok ezt a közmondást az *asellus* (vagyis nem az *Ofellus*) alakkal ismerik; a szöveg korábbi kiadásaiban itt *asellus* szerepel; sőt, az embernél *okosabb* számár témájának biblikus párhuzamai is vannak (Iza 1, 3 és 2Pét 2, 16), ami a Didascalicon III, xiv-ben is visszatér – így *Ofellus* valószínűleg egy másolói hiperkorrekció. Minderről lásd Adkin: *Horace in Hugh of St. Victor's Didascalicon*, 110–111. A fejezetet kivonatoló Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) a torzult *ossellus*, illetve *osellus* alakot használja (*De eruditione filiorum nobilium*, vi), de a közmondást vagy egyenesen Hugo szövegét idéző korai szerzők az *asellus* változatot ismerik.

⁵³ Hugo itt egy Platónról szóló jeromosi említésből („*Plato [...] fíeret peregrinus atque discipulus, malens aliena uerecunde discere quam sua aliis inpuđenter ingerere.*” 53. levél, CSEL 54, 442–466, itt 443; PL 22, 510) fabrikál egy – fiktív – platóni mondást, amelyet később máshol is idéz (In *Ecclesiasten*, PL 175, 122A: „*Magis enim bonum est, ut ait Plato, aliena uerecunde discere, quam sua ingerere impuđenter*”).

tudsz, mert az alázat megoszthatja veled azt, amit a természet mások sajátjává tett. Mindenkinél bölcsebb leszel, ha majd mindenkitől akarsz tanulni. Akik mindenből vesznek, mindennél gazdagabbak. Egyáltalán: semmiféle tudást [*scientia*] ne tarts hitványnak, mert minden tudás jó. Ne vesd meg egyetlen írás elolvasását sem, ha van időd. Ha nem nyersz semmit, akkor sem vesztesz semmit; különösképp mert szerintem nincs olyan írás, amelyik (ha megfelelő helyen és rendben tárgyalják) ne mutatna fel valami kívánatos dolgot; <nincs olyan írás,> amelyikben ne volna valami olyan sajátos dolog, amit az Ige szorgalmas kutatója úgy ragadhat meg, hogy máshol nem találja meg; mennél ritkább az, annál kedvesebb. Ha nem olvashatsz el mindent, azokat olvasd, amik hasznosabbak. Ha mindent el is olvashatnál, nem kell mindenre ugyanakkora munkát fordítani. Egyeseket úgy kell olvasni, hogy ne legyenek ismeretlenek, másokat pedig úgy, hogy ne legyenek hallatlanok: mert olykor többnek hisszük azt, amiről nem hallottunk, és könnyebben becsüljük fel azt a dolgot, aminek ismerjük a gyümölcsét. Most <már> láthatod, mennyire szükséged van erre az alázatosagra, hogy semmiféle tudást se tarts kevésre, és mindenből szívesen tanulj.

Hasonlóképpen neked magadnak is a javadra van, hogy amikor valamit érteni kezdesz, a többieket nem nézed le. A felfuvalkodottságnak ebbe a vétkébe azért esnek egyesek, mert túlságosan szívesen szemlélik saját tudásukat, és amikor magukat <már> valaminek gondolják magukat, másokról, akiket nem ismernek, nem gondolják, hogy ugyanolyanok (vagy hogy ugyanolyanokká válhatnak), mint ők.

Ebből pöffөн ki az is, hogy mostanában egyes, nem is tudom, mire fel dicsekvő semmirekellők a korábbi atyákat együgyűséggel vádolják, és azt hiszik, hogy velük született és velük is hal meg a bölcsesség. Azt beszélik, hogy a kinyilatkoztatásokban olyan egyszerű kifejezésmód található, hogy azok kapcsán nem is kell a tanítókra [*magistri*] hallgatni: mindenkinek elég a saját értelmi képessége, hogy behatoljon az igazság titkaiba,⁵⁴ Orrukat fintorgatják, és ajkukat biggyesztik a teológiát tanítókra [*lectores divinitatis*], és nem értik meg, hogy Istennel szemben követnek el igazságtalanságot, akinek az ígérő szép szóval azt hirdetik, hogy azok egyszerűek, rossz szándékkal viszont azt, hogy azok ostobák. Nem tanácsolom, hogy az efféléket kövessük.

A jó olvasónak ugyanis alázatosnak kell lennie és szelédnek: a hiábavaló gondoktól és az élvezetek csábításaitól idegennek, szorgalmasnak és serénynek, hogy minden-

⁵⁴ A dialectica terén járatos Abaelardus az 1110-es években érdemi teológiai tanulmányok és képzettség nélkül fogott hozzá a teológia oktatásához (vagyis a Biblia magyarázásához tanítványai számára). Erre a *Historia calamitatum* (1132 körül) visszatekintése csak áttételesen utal, de volt tanára, Roscellinus a hozzá írt levelében számon is kérte tőle 1119–1120 körül: „cur miraris in dictis tuis aliquid reprehendi potuisse, cum te in sacrae Scripturae eruditione manifestum sit nullatenus laborasse?” (Roscelini epistola, PL 178, 357C–371B, itt 362D). 1121 tavaszán a soissons-i zsinat elítéli Abaelardus *Theologia ‘Summi boni’* című könyvét.

ből szívesen tanuljon; a saját tudásától sose bízza el magát; a tévtanítás szerzőit úgy kerülje, mint a mérget; tanulja meg hosszasan megvizsgálni a dolgot, mielőtt ítélné; ne látszani akarjon tudósnak, hanem azzá válni; a bölcsek mondásait, miután megértette, szeresse, és mindig igyekezzen szem előtt tartani, mintha arcának tükre volna. És ha értelmét [*intellectus*] netán a homályosabb <dolgo> nem engednék közel magukhoz, ne törjön ki rögtön gyalázkodásba, hogy azt higgye: semmi sem jó, csupán az, amit képes volt felfogni. Ez a tudomány olvasóinak az alázatossága.

XIV. FEJEZET A KUTATÓKEDVRŐL

A kutatókedv a gyakorláshoz tartozik: ebben az olvasónak inkább buzdításra van szüksége, mint oktatásra. Aki ugyanis figyelmesen meg szeretné vizsgálni, hogy a régiek mit viseltek el a bölcsesség szeretete miatt, erényükről milyen emlékezetes tanúságtételeket [*monimenta*] hagytak hátra az utókornak, az saját szorgalmát, legyen az bármekkora, alacsonyabb rendűnek fogja találni. Egyesek megvetették a rangokat. Egyesek elvetették a gazdagságot, egyesek örültek az igazságtalanság elszenvedésének. Egyesek megvetették a büntetéseket. Egyesek elhagyták az emberek közti lakozást, behatoltak a pusztaság legtávolabbi szegleteibe és rejtekeibe, és kizárólag a filozófiának adták át magukat, hogy szabadabban érjenek rá a szemlélődésre azért, hogy egyetlen olyan vágyakozásnak se vessék alá a lelket, amely útjába állhatna az erénynek. A filozófus Parmenidéről azt olvassuk, hogy 15 éven át üldögélt egy kősziklán Egyiptomban, és Prométheusra úgy emlékeznek, hogy a mértéktelen elmélkedés miatt volt kitéve a keselyűnek a Caucasus hegyén.⁵⁵ Ők ugyanis tudták, hogy az igazi jó nem az emberek vélekedésében, hanem a tiszta lelkiismeretben rejlik, és hogy már nem emberek azok, akik a mulandó dolgokhoz tapadva nem ismerik fel saját javukat – ezért a térbeli távolsággal is megmutatták, hogy a többiektől mennyire eltérnek elméjükben és értelmükben, nehogy közös legyen a lakhelyük azoknak, akiket nem tesz társakká a <közös> szándék. Egy filozófusnak mondta valaki: „Hát nem látod, hogy kinevetnek az emberek?” Amire

⁵⁵ Parmenidés: lásd a Didascalicon III, ii jegyzetét, de a „15 év” kitétel forrása („consedissee *legitur*”) ismeretlen. Prométheus figuráját Hugo itt a filozófus-archetípushoz idomítja; ezt a III, xiv e szöveghelyét később felhasználó Dionysius Carthusiensis (megh. 1471) teszi egyértelműbbé: a *filozófus* Prométheus *avégett* volt a hegyen, hogy elmélkedjen: „Prometheus demum philosophus, ut considerationibus rerum plenius posset vacare, in monte sedit Caucaso expositus vulturi.” De doctrina scholarium art. vii, Opera omnia 37, 349bB. Figyelemreméltó a párhuzam az I. *Mythographus Vaticanusszal* (<Fabula Promethei>): „Prometheus uir prudentissimus fuit, unde et primus *astrologiam* Assyrii indicauit *quam* residens in Caucaso monte *nimia cura* comprehendere.” (CCSL 91C, 3), vö. Hugo: „Prometheus ob *immodicam* meditandi *curam* in monte Caucaso vulturi expositus memoratur.”

ő: „Ezek engem nevetnek ki, őket meg a szamarak.”⁵⁶ Gondold át, ha képes vagy rá, hogy mennyire becsülte a dicséretet azoktól, akiknek a gyalázkodásától se tartott. Egy másíkról meg azt olvassuk, hogy minden tudomány tanulmányozása és a <szabad> művészetek fogásai után aláereszkedett a fazekassághoz. Megint egy másíknak a tanítványai, amikor mesterüket dicséretekkel magasztalták, szintén azzal dicsekedtek, hogy a többi <tudománya> közül még a varrásban való jártasság sem hiányzik.⁵⁷ Ezt a szorgalmat [*diligentia*] szeretném a mi olvasóinkban is, hogy sohase öregedjen meg bennük a bölcsesség. Egyedül a sunemi Abiság melengette az elaggott Dávidot,⁵⁸ mert a bölcsesség iránti szeretet a test elerőtlenedése után sem hagyta el az őt szeretőt.

⁵⁹Az öreg emberekben csaknem mindegyik testi képesség elváltozik, és miközben egyedül a bölcsesség nő, a többi leépül. Azoknak az öregsége ugyanis, akik serdülőkorukhoz erényes cselekedeteket adtak, a korrallal tanultabb lesz, a megszokástól szomorúbb, az idő előrehaladásával bölcsőbb, és az öregség a korábbi tanulmányainak igen édes gyümölcseit szakítja le. Ezért is beszélnek, hogy ama görögországi férfiú, Themistoklés, amikor százhét évet betöltve halálát érezte közeledni, azt mondta, hogy fájlal kilépni az életből, amikor éppen csak megjött az esze. Platón 81 évesen írás közben halt meg. Sókratés⁶⁰ a kilencvenkilencedik évét a tanítás és írás fájdalomában és munkájában töltötte be. Hallgatók a többi filozófusról, Pythagorasról, Demokritosról, Xenokratésről, Zénónról és Eleansról, akik már öreg korukban jeleskedtek a bölcsesség tanulmányozásában.

Rátérek a poétákra, Homérosra, Hésiodosra, Simonidésre, Tersicorusra, akik idős korban valamiféle hatyúdalt énekeltek a halál közeledtével, még a megszokottnál is szebben. Sophoklés, amikor fiai beszámíthatatlansággal vádolták túlságosan túlságos magas kora, valamint családi ügyeinek elhanyagolása miatt, a bírónak elrecitálta

⁵⁶ Ismeretlen a forrás.

⁵⁷ Ismeretlen a két példázat forrása.

⁵⁸ 1Kir 1 > 1.

⁵⁹ A XIV. fejezet második fele (az öreg emberek leépülő testi képességeitől kezdve, Abiság és Sunamit etimológiáival bezárólag) szó szerinti átvétel, majd kivonatos átirat Jeromosból: 52. levél (*ad Nepotianum*), 3, CSEL 54, 413–441, ezen belül 416–419, ill. PL 22, 529–530.

⁶⁰ Újabb példa a szövegromlásra és a romlott szöveg hagyományozására. Jeromos megállapított szövegében itt „Isocrates” szerepel, majd pedig „Zeno” és „Cleanthes” (előbbi híres athéni szónok volt, utóbbiak sztoikus filozófusok, Zénón és tanítványa, Kleanthés). A levél „Σ” és „D” kézírataiban helyettük „Socrates,” „Zeno” és „Eleans” szerepel („Zenonem et Eleantem,” „Zenonem, Cleanthen” helyett), és ugyanezek említik Sókratés „fájdalmát” is. Az „Eleans” alak az átlagos olvasónak joggal sugallhatott egy újabb, ismeretlen filozófust. A gyanútlan, de egészen kivételesen művelt olvasók esetleg felismerhették (volna) benne a ritka latin „eleans” szóalakot (jelentése: „eleai;” ekkor a mondat így szólna: „Hallgatók [...] Zénónról és az eleairól”), de aligha kapcsolták volna össze a Parmenidés-tanítvány eleai Zénón (latinul *Zeno eleans*) alakjával. A lentebbi „Tersicorus” alak szintén romlott (de nem az ismert Jeromos-kéziratokból ered); helyesen: „Stesic(h)oros” (antik görög lírikus).

Oidipus történetét, amit kevéssel azelőtt írt, és a bölcsességnek oly jeles példáját adta abban a már megtört életkorban, hogy megnyerte a színház javára az ítélők szigorát. Az sem csoda, hogy a cenzorságot viselt Cato, aki a rómaiak közül a legjobb beszédű volt, már öregemberként a görög betűk tanulását se nem szégyellte, se nem tartotta reménytelen vállalkozásnak. Homéros pedig elbeszéli, hogy a már öreg és csaknem elaggott Nestór nyelvéről a méznél édesebb beszéd áradt. Figyeld csak meg: mennyire szerették a bölcsességet azok, akiket az elaggott életkor sem volt képes eltántorítani annak kutatásától. Tehát ez a bölcsesség iránti igen nagy szeretet, az öregekben meglévő okosság igen nagy bősége alkalmas módon megérthető a fentebb említett név magyarázatából is. Abiság nevének magyarázata ugyanis „én túlradó atyám” vagy „atyám ordítása,” ami feltárja, hogy az isteni szó mennydörgése bőségesen és az emberi hangon túl lakozik benne az öregekben – a „túlradó” [*superfluus*] szó ugyanis itt a teljességet, nem a felesleget jelenti. Sunamit⁶¹ pedig a mi nyelvünkön „skarlátszínű,” ami igencsak alkalmas módon jelölheti a bölcsesség forrását.]

XV. FEJEZET A MARADÉK NÉGY ÚTMUTATÁSRÓL

Az a négy <útmutatás,> ami következik, olyan váltakozó módon van elrendezve, hogy egyikük mindig a fegyelemre, a másikuk pedig a gyakorlásra vonatkozzon.

XVI. FEJEZET A NYUGALOMRÓL

Az élet mindkét fajta nyugalma – mind a belső, hogy az elme tiltott vágyak miatt ne fusson szét, mind a külső, hogy bőségesen álljon rendelkezésre szabad idő és alkalom a tisztességes és hasznos tanulmányokra – a fegyelemhez [*disciplina*] tartozik.

XVII. FEJEZET A VIZSGÁLÓDÁSRÓL

A vizsgálódás [*scrutinium*] pedig, vagyis az elmélkedés, a gyakorláshoz [*exercitium*] tartozik. Úgy tűnhet, hogy a vizsgálódás a kutatókedv alá tartozik. Ha ez igaz, akkor feleslegesen ismételnék, hiszen fentebb már bemutattuk. De tudni kell, hogy e kettő között az a különbség, hogy a „kutatókedv” a tevékenységben való kitartást

⁶¹ Én 7, 1 > 1.

[*instantia*] jelenti, a „vizsgálódás” pedig az elmélkedéshez tartozó odafigyelést [*diligentia*]. A művet a fáradozás és a szeretet viszi végbe, a tanácsot a gondosság és az éberség szüli meg. A fáradozáshoz tartozik, hogy cselekedj, a szeretethez, hogy befejezd. A gondossághoz tartozik, hogy előretekints, az éberséghez, hogy odafigyelj. Ez az a négy szolgáló, aki Philologia gyaloghintóját hordozza, mert ők edzik azt az elmét, amit a bölcsesség felügyel.⁶² Philologia tanító trónusa [*cathedra*] ugyanis a bölcsesség széke; erről azt mondják, hogy alávettjei hordozzák, mert azáltal halad előre, hogy azokban gyakorolja magát. Ezért szépen mondják, hogy erejük miatt ifjak tartják elől a gyaloghintót, Philos és Kophos, vagyis „Szeretet” és „Fáradozás,” mert kívül végeznek munkát; hátul pedig lányok < tartják >, Philemia és Agrimnia, amit „gondosságnak” és „éberségnek” fordítanak, mert belül, titokban szülnek tanácsot. Vannak, akik úgy vélik: Philologia tanító trónusa az emberi testet jelenti, amit az értelmes lélek felügyel; ezt négy szolgáló hordozza, vagyis a négy elem alkotja; közülük a két felső, vagyis a tűz és a levegő, viselkedésük és nevük szerint hímneműek, a két alsó pedig, vagyis a föld és a víz, nőneműek.

XVIII. FEJEZET A TAKARÉKOSSÁGRÓL

A szegénységről is meg akarta győzni az olvasókat, vagyis hogy ne hajhásszák a felesleges dolgokat: ez igencsak hozzátartozik a fegyelemhez. A tömött has ugyanis, mint mondják, nem szül éles értelmet.⁶³ De mit is mondhatnának erre korunk tanulói [*scholares*], akik nem csupán megvetik azt, hogy tanulmányaikban a beosztást kövessék, hanem azon is fáradoznak, hogy gazdagabbaknak is akarnak látszani annál, amilyenek? És már senki sem azt fitogtatja, amit megtanult, hanem amit elköltött. De talán azért, mert tanítómestereiket akarják követni – akikről semmi olyat nem találok, ami említésre méltó lenne.

⁶² Philologia, gyaloghintója, valamint négy szolgálója mind Martianus *De nuptiis*-ának II. könyvében szerepelnek, az itt olvasható két magyarázat („szépen mondják,” „vannak, akik úgy vélik”) pedig parafrázis Remigius kommentárjából: In Martianum II [62.14], ed. Lutz 1, 180 és [58,15] ed. Lutz 1, 173. A latinban jelentést nem hordozó görög névalakok már Martianus és Remigius kézírataiban is romlottak (például „Philemia,” „Epimelia,” „Pymelia” stb).

⁶³ Hugo Jeromostól emeli át a szólást, aki azonban ezt a görögök mondásaként idézi (lásd 52. levél, 11, CSEL 54, 435, ill. PL 22, 537).

XIX. FEJEZET A SZÁMKIVETETTSÉGRŐL

Utolsó helyre a sorban az idegen föld kerül, amely maga is megedzi az embert. A filozófalók számára az egész világ számkivetettség, mert amint valaki mondja, „nem tudom, miféle édességgel vonzza a szülőföld az embert, és nem engedi, hogy elfelejtsék.”⁶⁴ Az erény jeles kiindulópontja, hogy a gyakorlott lélek tanulja meg apránként először váltogatni ezeket a látható és mulandó dolgokat, hogy azután majd képessé váljon el is hagyni őket. Egyelőre még elpuhult [*delicatus*] az, akinek édes a haza; az viszont már erős, akinek minden a hazája; tökéletes pedig az, akinek számára száműzetés az egész világ. Az első a világra irányozta szeretetét, a második szétszórta azt, a harmadik kiirtotta. Én gyermekkoromtól száműzetésben élek, és tudom, milyen keserűen hagyja el a lélek a szegény házacska szűk telkét, és azután milyen szabadon nézi le a márvány háziisteneket és a kazettás mennyezetet.⁶⁵

BIBLIOGRÁFIA

- Abaelardus, Petrus: Szerencsétlenségeim története. Ford. Turgyoni Zoltán. Budapest: Helikon, 1985.
- Adkin, Neil: Horace in Hugh of St. Victor's *Didascalicon* = Euphrosyne 26 (1998), 109–120.
- Calcidius: Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus. Ed. J. H. Waszink and P. J. Jensen. London – Leiden: Brill, 1962.
- CCCM = Corpus Chrisitanorum, Continuatio Mediaevalis
- CCSL = Corpus Christianorum, Series Latina
- CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
- PL = Patrologia Latina
- Dionysius Carthusiensis: De doctrina scholarium = Opera omnia 37 <= Opera minora V.> Turnholt: Typis Cartusiae S. M. de Pratis, 1909, 341–371.
- Draelants, Isabelle: *Le Liber Nemroth de astronomia*: état de la question et nouveaux indices = Revue d'Histoire des Textes 13 (2018), 245–329.
- Draelants, Isabelle: „Depingo ut ostendam, depictum ita est expositio”: Diagrams as an Indispensable Complement to the Cosmological Teaching of the „Liber Nemroth de astronomia” = Rosalind Brown-Grant – Patrizia Carmassi et al.: Power and the Paratext: Inscribing Knowledge in the Medieval Book. Berlin – Boston: De Gruyter, 2019, 57–92.

⁶⁴ Ovidius: Epistulae ex Ponto I, iii, 35–36.

⁶⁵ „Én gyermekkoromtól.” a harmadik könyv zárómondata egyike az életmű három önéletrajzi utalásának. Régóta ismert, hogy a szöveg maga több antik allúzióból épül fel: a szegény házacska („pauperis tugurii”) Vergiliustól származik (*Eclogae* I, 68: „pauperis et tuguri congestum caespite culmen”), a mondat másik fele („qua libertate postea marmoreos lares et tecta laqueata despiciat”) pedig, amint Adkin meggyőzően kimutatta, nem a szakirodalom és Taylor által is belelátott horatiusi helyre (*Carmina* II, xvi, 9–12) játszik rá, hanem egy cicerói szöveghelyet (*De legibus* II, 1: „magnificasque villas et pavimenta marmorea et laqueata tecta contemno”) formál újra retorikusan.

- Giraud, Cédric (ed.): *A Companion to Twelfth-Century Schools*. Leiden – Boston: Brill, 2020.
- Guillelmus de Conchis: *Dragmaticon* = Ronca, Italo (ed.): *Guillelmus de Conchis. Dragmaticon Philosophiae. Summa de philosophia in vulgari* (CCCM 152). Turnhout: Brepols, 1997.
- Hugo de Sancto Victore: *De tribus maximis circumstantiis* = Green, William M.: *Hugo of St. Victor: De tribus maximis circumstantiis gestorum*. *Speculum* 18, no. 4 (1943), 484–493.
- Hugo de Sancto Victore: *Didascalicon* [PL, Migne] = PL 176: 741–838.
- Hugo de Sancto Victore: *Didascalicon* [Buttimer] = Buttimer, Charles H. (ed.): *Hugh of St. Victor. Didascalicon de studio legendi. A Critical Text*. Washington DC: The Catholic University Press, 1939.
- Hugo de Sancto Victore: *Didascalicon* [Taylor] = *The Didascalicon of Hugh of St. Victor: A Medieval Guide to the Arts*. Transl. Jerome Taylor. New York – London: Columbia University Press, 1961.
- Hugo de Sancto Victore: *Didascalicon* [Offergeld] = Hugo von Sankt Viktor: *Didascalicon / Studienbuch*. Übers. Thilo Offergeld. Freiburg: Herder, 1997.
- Hugo de Sancto Victore: *Epitome* = Roger Baron: *Hugonis de Sancto Victore Epitome Dindimi in Philosophiam: Introduction, texte critique et notes* = *Traditio*, 11 (1955), 91–148.
- Illich, Ivan: *A szöveg szőlőskertjében. Kommentár Hugo de Sancto Victore Didascaliconjához*. Ford. Tóth Gábor. Budapest: Gond – Palatinus, 2001.
- Ioannes Saresberiensis (Salisburyi János): *Metalogicon*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Szent István Társulat, 2003.
- Iohannes Scottus Eriugena: *A természetekről (Periphyseon) I*. Ford. Vassányi Miklós. Budapest: Szent István, 2015.
- Iohannis Scotti Annotations in Marcianum. Ed. Cora E. Lutz. Cambridge, MA: Mediaeval Academy of America, 1939.
- Isidorus Hispalensis: *Etymologiae* = *Etymologiarum libri XX*. PL 82, 73–728.
- Jeromos: 52–53. levél = S. Eusebii Hieronymi opera. *Epistularum pars I (Epistulae I–LXX)*, recensuit Isidorus Hilberg (CSEL 54). Wien: F. Tempsky – Leipzig: G. Freytag, 1910, 413–441, 442–466.
- Lozovsky, Natalia: *Perceptions of the Past in Ninth-Century Commentaries on Martianus Capella* = Teeuwen, Mariken– O’Sullivan, Sinead (eds.): *Carolingian Scholarship and Martianus Capella. Ninth-Century Commentary Traditions on De nuptiis in Context*. Turnhout: Brepols, 2011, 123–146.
- Martianus Capella: *De nuptiis* = *Martiani Capellae De nuptiis Philologiae et Mercurii*. Ed. Adolph Dick. Stuttgart: Teubner, 1988.
- Martin, Janet: *John of Salisbury as Classical Scholar* = Wilks, M. (ed.): *The World of John of Salisbury*. Oxford: Blackwell, 1984, 179–201.
- McKitterick, Rosamond: *The Carolingians and the Written Word*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Mythographus Vaticanus I = Kulcsár, Péter (ed.): *Mythographi Vaticani I et II*. (CCSL 91C). Turnholt: Brepols, 1987.
- Poirel, Dominique: *Reading and Educating Oneself in the 12th* <sic> *Hugh of Saint-Victor’s Didascalicon* = Giraud, Cédric (ed.): *A Companion to Twelfth-Century Schools*. Leiden – Boston: Brill, 2020, 113–140.
- Remigius: *In Martianum* = *Remigii Autissiodorensis Commentum in Martianum Capellam*. Lutz, Cora E. (ed.): 1. *Libri I–II*, Leiden: Brill, 1962; 2. *Libri III–IX*, Leiden: Brill, 1965.
- Roscellinus: *Epistola ad P. Abaelardum* = PL 178, 357C–371B.
- Schulthess, Peter – Imbach, Ruedi: *Die Philosophie im lateinischen Mittelalter: ein Handbuch mit einem bio-bibliographischen Repertorium*. Zürich: Artemis & Winkler, 1996.

- Sternagel, Peter: Die *artes mechanicae* im Mittelalter: Begriffs- und Bedeutungsgeschichte bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Kallmünz: Lassleben, 1966.
- Taylor, Jerome: Introduction = The *Didascalicon* of Hugh of St. Victor: A Medieval Guide to the Arts. Transl. Jerome Taylor. New York – London: Columbia University Press, 1961, 3–39.
- Vincentius Bellovacensis: De eruditione filiorum nobilium = Steiner, Arpad (ed.): Vincent of Beauvais. De eruditione filiorum nobilium. Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America, 1938.